

УДК 78.03 (477) «18 ст.»

НАРОДНА МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ XVIII СТОЛІТТЯ ЯК НЕВИЧЕРПНЕ ДЖЕРЕЛО У СТВОРЕННІ МИТЦЯМИ КРАЩИХ ЗРАЗКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПІСЕННОЇ КУЛЬТУРИ

Біліченко В.П.

Канівський коледж культури і мистецтв
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

Стан та розвиток сучасного вітчизняного хорового мистецтва у значній мірі обумовлений вокально-пісенними традиціями та звичаями українського народу, що склалися упродовж попередніх століть. Національний фольклор завжди був народною музичною скарбницею та живив українську аматорську і професійну музику. Музична пісенна спадщина українців вирізняється багатогранністю та яскраво вираженим національним колоритом. Їй притаманний живий та безпосередній зв'язок з ментальністю нації, її потягом до унікальної пісенності. У кращих зразках церковної монодії, духовних і світських хорових партесних концертах та симфоніях ми наочно спостерігаємо елементи української народної пісні та побутові різножанрові танцювальні мелодії.

Ключові слова: українська народна пісня, національний фольклор, народні традиції та звичаї, вокально-хорова музика, музична пісенна спадщина.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Українська вокально-хорова музика XVIII століття – це унікальне явище та важлива складова в історії національної музичної культури. Осмислення її художніх здобутків у просторовому культурно-мистецькому вимірі людського буття – неодмінне та актуальне завдання, що постає перед сучасними історіографами, музикознавцями та дослідниками. У період національного відродження знання та переосмислення свого історичного минулого стає все більш нагальною потребою українців. На прикладі кращих зразків музичної пісенної спадщини, зокрема, обробок народних історичних, побутових та ліричних пісень, дум, кантів, пісень-романсів, ми у значній мірі пізнаємо історію свого народу, його звичаї та традиції, доторкуємося до найсокровенніших мрій та діянь своїх пращурів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Музична стилістика, інтонаційно-мелодичне розмаїття та загальне художнє оформлення кращих вітчизняних зразків пісенної культури завжди були і сьогодні залишаються актуальними питаннями у полеміці історіографів, музикознавців та дослідників.

Написання хорових концертів композиторами на віршовані тексти псалмів Псалтиря схарактеризовані Є. Ігнатенко, М. Рицаревою. Питанням інтенсифікації процесу навчання музичної освіти та використання методу релятивної сольмізації при вивченні вокально-хорових творів присвячені роботи О. Цалай-Якименко. Музикознавча діяльність та спадщина українських композиторів світового рівня М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя висвітлена у працях В. Аскоченського, Л. Корній, О. Шуміліної. На місце, роль та значення канту як сполучної ланки між побутовою і професійною музикою та музично-стильовою

ознаки цього жанру наголошує Н. Герасимова-Персидська. Про вплив кобзарського мистецтва на формування духовних процесів особистості та національної самосвідомості засвідчено у працях О. Михайличенка та К. Квітки. На унікальність української народної пісні як незвичного явища та специфічного жанру поезії вказує М. Шевченко. Проте, актуальність проблеми, а водночас недостатня її розробленість в історико-педагогічній теорії та потреба можливого використання в роботі сучасних закладів мистецько-педагогічного спрямування історичного досвіду із означеного напрямку, і зумовили вибір теми цієї статті «Народна музична творчість XVIII століття як невичерпне джерело у створенні митцями кращих зразків національної пісенної культури».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Спираючись на проведений ґрунтовний аналіз історико-педагогічних та музикознавчих джерел, автор намагається доповнити і розкрити окремі маловисвітлені факти у сучасній фаховій періодиці з питання використання елементів національного музичного фольклору при створенні митцями кращих зразків вітчизняної вокально-хорової музики. У статті наголошується, що саме українська народна пісня завжди була й залишається однією з найголовніших рис духовності українського народу. Вона у значній мірі є оберегом та частиною його світогляду, вираженого у специфічній образно-музичній формі. Підкреслено, що певним підсумком духовної пісенної творчості українського народу стало друкування збірки духовних пісень «Богогласника» – антології української музично-пісенної культури, що узагальнила досягнення українців упродовж понад двох століть. Закцентовано, що кращі творіння українських музикантів-аматорів та професійних композиторів XVIII століття у галузі пісенної культури неодмінно пов'язані та спираються на обґрунтовані концептуальні засади, викладені у працях провідних музикантів-педагогів і теоретиків М. Березовського «Буквар і Граматика», Г. Головні «Партесна азбука» та С. Бишковського «Партесна граматика».

Мета написання статті. Головною метою цієї роботи є розкриття жанрового та інтонаційно-мелодичного розмаїття української народної пісні та використання елементів національного музичного фольклору при створенні митцями кращих зразків вітчизняної пісенної культури.

Виклад основного матеріалу. У XVIII столітті широкого розмаху й розквіту набуває народна пісенна творчість. Відбувається інтенсивний процес збагачення її жанрів, сформовується класичний фонд українського музичного фольклору, зароджуються нові види і форми світської професійної музики. З'являється значна кількість обробок народних пісень, які є специфічним та унікальним жанром поезії, де слова і музика взаємопов'язані та емоційно підсилюють одне одного.

Українська народна пісня завжди була й залишається однією з найголовніших рис духовності українського народу, вона у значній мірі є оберегом та частиною його світогляду, вираженого у специфічній образно-музичній формі. У ній символічно стверджується та поєднується краса й гармонійність навколишнього світу, оспівується самобутність української нації. За визначенням

М. Шевченка «українська народна пісня – явище таке ж незвичайне, як і українська історія та український народ, ... – це найоб'єктивніша наша історія» [1, с. 254].

У XVIII столітті в репертуарі міських оркестрів, кріпацьких капел та у театральних виставах, українська народна пісня посідає першочергове місце, до неї значно зростає зацікавленість зі сторони передових письменників, поетів, музикантів. Поступово вона починає служити основою для різноманітних інструментальних творів – від простої аранжировки у виконанні сольним інструментом чи невеликим ансамблем до введення її у симфонію чи оперу. Своїм змістом і побудовою вона благотворно впливає на творчість музикантів-професіоналів, додає їхнім творам національний колорит.

Становлення та зміцнення козацько-гетьманської держави, внаслідок переможної національно-визвольної війни проти польського поневолення, сприяло активному зростанню національної самосвідомості українського народу, піднесенню і розвитку його творчих сил у всіх сферах людської діяльності. Музиканти-аматори та професійні композитори складають велику кількість історичних та епічних пісень. У них поетизуються та оспівуються героїчні сторінки вітчизняної історії, образи реальних історичних осіб, гетьманів, козацьких ватажків, народних месників. Зокрема, Д. Байди-Вишневецького, Б. Хмельницького, І. Мазепи, С. Кішки, П. Сагайдачного, М. Кривоноса, І. Сірка, П. Орлика, О. Довбуша та ін. Одним з кращих зразків історичної пісні є «Ой на горі та женці жнуть», в якій поетизуються реальні історичні особи П. Дорошенко та П. Сагайдачний. Про мужність та героїзм українського козацтва розповідається у «Пісні про Байду» [2, с. 348].

Паралельно розвивається і удосконалюється пісенна лірика. У ній оспівується історія людських сердець та душі – чистої і красивої. Шедеврами у цьому напрямі є пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють», «Гаю, гаю, зелений розмаю».

Вершин свого розвитку досягають думи – жанр найвидатнішого різновиду української народної епіки. Завдяки їм ми у значній мірі дізнаємося про перебіг тогочасних історичних подій. У праці «Мелос української народної епіки» С. Грица зазначає, що у своїй більшості думи за характером – «це живі, експресивні оповідання з вільною інтерпретацією, де мелодія підпорядковується тексту» [3, с. 188]. У них емоційно і різнобічно кобзарі-лірники оспівували історичне минуле, сьогодення, світогляд, спосіб життя та побут українського народу. Із властивим їм духом протесту та живою реакцією на суспільні події, просвітителі народного середовища – кобзарі, у великій мірі сприяли розвитку народного професіонального мистецтва.

Мистецтво кобзарів і лірників мало досить великі виховні можливості, сприяло формуванню духовних процесів особистості, просвітництву та розвитку національної самосвідомості. У праці «Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні» вчений-дослідник О. Михайличенко зазначає, що кобзарям було притаманне специфічне світосприйняття, «основою своєрідної кобзарської філософії були принципи християнської віри» [4, с. 274].

Будучи унікальним, суто українським явищем, кобзарське мистецтво і на сьогодні не втратило свого науково-історичного, культурно-музичного та виховного значення. Воно оригінально поєднало в собі речетативний спів з пісенними інтонаціями та довільними імпровізаціями музичного тексту, стало предметом вивчення та досліджень українських вчених, музикознавців, дослідників. Його досліджували К. Квітка, В. Дубровін, Ф. Лавров, Ф. Колесса та ін. У праці «Професіональні народні співці й музиканти. Програма для досліду їх діяльності й побуту» К. Квітка зазначає, що «цей вид народної творчості становить явище в найвищій мірі оригінальне і має велике значення для студіювання історії музичних стилів» [5, с. 13].

Великого поширення набуває позацерковний духовний спів. Відомі культурні діячі, богослови й письменники П. Беринда, Д. Туптало, Ф. Прокіпович та інші створюють духовні пісні. Особливим попитом серед міського населення користуються кількоголосі псалми і канти, що вирізняються музичною самобутністю. У них досить часто інтонаційно прослідковується зв'язок з народною віршованою поезією, з її яскраво вираженим національним колоритом та демократичним характером.

Дослідниця Н. Герасимова-Персидська у праці «Хоровий концерт на Україні XVII – XVIII ст.» зазначає, що «... кант займав середнє становище у системі жанрів і частково виконував функцію «перекладача» між високим жанром професійного мистецтва і сферою народної пісні» [6, с. 141–142].

Часто канти використовували в духовних драмах та вертепі, виконували під час урочистих зустрічей духовних і світських високопоставлених осіб. Вони безпосередньо впливали на перші обробки народних пісень, на інструментальний супровід ранніх пісень-романсів. У репертуарі українських лірників вони збереглися аж до XX століття.

З часом на зміну псалмам і кантам приходять більш гнучка сольна пісня з інструментальним супроводом – пісня-романс, пісня, що більш глибоко і виразніше відображала внутрішній духовний світ людини та в цілому ментальність українського народу. Завдяки своєму яскравому мелодизму, жанровому багатству та емоційності, на другу половину XVIII століття пісня-романс стає одним із провідних музичних жанрів. У зв'язку з притаманним цьому жанру великої різноплановості, його водночас вважають проявом народнопісенної творчості та професійної музики (солоспіву).

Розвиток пісні-романсу пов'язаний із творчістю багатьох композиторів-професіоналів і аматорів. Досить яскраво розкрив себе у цьому жанрі видатний український філософ-просвітитель, поет, педагог і музикант Г. Сковорода. Його збірка «Сад божественних пісень» є вершиною творчості у цьому напрямі, а філософсько-сатиричну пісню «Всякому городу нрав і права» використали у своїй творчості І. Котляревський («Наталка Полтавка») та М. Лисенко (однойменна опера).

У 1790 році в монастирській друкарні Почаєва на Волині вийшла перша в Україні друкована збірка духовних пісень Почаївський «Богоглас-

ник» – антологія української музично-пісенної культури. «Богогласник» – це значна, цінна художня пам'ятка епохи, своєрідний підсумок духовної пісенної творчості українського народу упродовж понад двох століть.

Цінність та значення цієї друкованої збірки охарактеризував І. Франко у статті «Духовна і церковна поезія на Сході і на Заході». Зокрема він зазначав, що «пісні церковно-релігійні, які увійшли в склад «Богогласника», можна вважати вірним образом того стану, в якому найшла наша інтелігенція, а особливо наше духовенство в XVII і XVIII вв. ... твори письменників православних містяться тут сумірно обік творів єзуїтських, ... побіч пісень у язиці церковно-слов'янським бачимо тут пісні в язиці народнім руським, польським і латинським» [7, с. 142–143].

У XVIII столітті все частіше проявляється жанрова диференціація вокально-хорової музики, з'являється велика кількість різноманітних за складом хорів, ансамблів та сольних творів (солоспівів).

Певною віхою та черговим поштовхом у розвитку української музичної фольклористики була публікація збірника М. Львова – І. Прача. У ньому вперше викладено теоретичні погляди на українську народну пісню, зокрема звернено увагу на її мелодіку та метро-ритмічні особливості, подана систематизація зразків українського музичного фольклору. З відчуттям національної колоритності у збірнику представлені пісні «Ой гай, гай, гай зелененький», «На бережку у ставка», «В славнім городі Переяславі». Збіжник заслужено зберіг за собою історичне й пізнавальне значення у цінителів української народної музичної творчості. На протязі досить довгого періоду він служив основою та джерелом музично-тематичного розмаїття, використовуваного у своїй творчості всесвітньо відомими композиторами Л. Бетховеном, Д. Россіні, П. Чайковським, М. Балакіревим, М. Мусоргським, С. Рахманіновим та ін.

Кращі творіння українських музикантів-аматорів та професійних композиторів XVIII століття у галузі пісенної культури неодмінно пов'язані та спираються на обґрунтовані концептуальні засади, викладені у працях провідних музикантів-педагогів і теоретиків М. Березовського «Буквар і Граматика», Г. Головні «Партесна азбука» та С. Бишковського «Партесна граматика». У цих працях сформульовані основи музичної теорії та принципи інтенсифікації процесу навчання музичної освіти. Авторами пропонується чітка система навчання співу з нот методом абсолютно-релятивної сольмізації, акцентується увага на практиці взаємодії вокально-хорового та інструментального мистецтв. Зокрема, «Партесна граматика» С. Бишковського – це оригінальний навчальний посібник з багатьма вправами-етюдами, призначеними для бажаючих досконало оволодіти технікою постановки і звучання свого голосу. У цілому вищезазначені праці стали найвищим досягненням музично-теоретичної думки XVIII століття. Ними, у великій мірі, були закладені міцні основи у розвитку української музичної фольклористики.

Генезу та еволюцію використання елементів української народної пісні та танцювальних зво-

ротів особливо можна простежити на прикладах вокально-хорової творчості всесвітньо відомого тріо українських композиторів М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя. Ці неперевершені майстри хорового мистецтва XVIII століття у своїх духовних та світських хорових концертах об'ємно і творчо використовували кращі зразки народної музичної спадщини, узагальнювали та реалізовували естетичні ідеали, смаки і почуття українського народу. Саме через використання у своїй творчості української народної пісні з її яскраво вираженим національним колоритом, кантів, пісень-романсів та текстів псалмів Псалтиря й місцевих розспівів вітчизняної культової музики, що відзначалися високою поетичністю та ліризмом, вони у повній мірі розкрили своє композиторсько-мелодичне обдарування. Особливо це наочно спостерігається у повільних частинах їхніх кращих лірико-драматичних концертів, що насичені яскравими ліричними ансамблями та входять до світової скарбниці вокально-хорової музики XVIII століття. Зокрема, це концерти «Не отвержи мене во время старости» М. Березовського, «Доколь, Господи, забудеши мя» та «Помилуй мя, Господи, яко немощен есмь» А. Веделя, «На тя, Господи, уповаю» Д. Бортнянського.

За висловом В. Аскоченського ліричні ансамблі повільної частини концерту А. Веделя «Проповедника веры» (1796 р.) з використання великої кількості народно-пісенних зворотів, надають йому неперевершеного веделівського мелодизму [8, с. 105]. Мелодика хорових творів М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя досить виразна, охоплює великий діапазон звучання та тісно пов'язана зі словесними текстами. Використання ж авторами складних і різноманітних ритмічних малюнків із застосуванням пунктирного ритму, великої кількості акцентів і синкоп та прикрас, у вигляді форшлагів і мелізмів, ще більше її підкреслює та надає музичної виразності.

М. Березовський, Д. Бортнянський та А. Ведель – ці музичні генії XVIII століття «значно поглибили вплив музики на формування особистості, зокрема орієнтуючись як на загальнолюдські цінності, так і на формування особистості з позицій українського менталітету» [9, с. 101].

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Комплексний підхід до означеної проблеми дозволяє створити цілісне бачення та зробити висновки у питанні становлення й поступального розвитку національної вокально-хорової музики, її ролі та значення в історії вітчизняної музичної культури. Сформована протягом багатьох попередніх століть, українська народна музична пісенна творчість у XVIII столітті яскраво проявилася у створенні митцями кращих різножанрових зразків вокально-хорової музики. Підтвердженням тому є поява великої кількості обробок українських народних пісень, дум, кантів, пісень-романсів та значної зацікавленості до них зі сторони передових письменників, поетів, музикантів. Певною віхою та черговим поштовхом у розвитку української музичної фольклористики стала публікація збірника М. Львова – І. Прача, в якому вперше було викладено теоретичні погляди на українську народну пісню та подана систематизація зразків українського музичного фольклору. У свою чергу, на прикладі вокально-хорової творчості всесвітньо відомого тріо українських композиторів М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя, зокрема їх кращих духовних і світських хорових концертів, ми наочно спостерігаємо використання елементів української народної пісні та музичного фольклору в цілому.

Започатковані розвідки з означеного напрямку дадуть змогу подальшого висвітлення у фаховій періодиці джерелознавчого та фактологічного матеріалу, збагачення змісту мистецької підготовки фахівців галузі новою цінною інформацією.

Список літератури:

1. Шевченко М. Єдина правда непогіршна // Найкращі пісні України / Упорядн. М. Шевченко. – К. : Демократична Україна, 1995. – С. 253–255.
2. Колесса Ф. М. Українська усна словесність. Просвіта, Львів. – 1938. – 645 с.
3. Грица С. Й. Мелос української народної епіки. – К., 1979. – С. 188–226.
4. Михайличенко О. В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект) : Монографія. – вид. 2 – ге, перероб. і доповнене. – Суми : вид – во «Козацький вал», 2007. – 356 с.
5. Квітка К. В. Професійні народні співці й музиканти на Україні : програма для дослідів їх діяльності й побуту / К. В. Квітка // Зб. іст.-філол. відділу УАН, № 13. Праці Етнографічної Комісії, вип. 2. – К., 1924. – 114 с.
6. Герасимова-Персидська Н. О. Хоровий концерт на Україні XVII – XVIII ст. / Н. О. Герасимова-Персидська. – К. : Муз. Україна, 1978. – 181 с.
7. Франко І. Духовна і церковна поезія на Сході і на Заході. Зібрання творів. – Т. 39. – С. 142–143.
8. Аскоченский В. И. Киев с древнейшим его училищем Академиею : [в 2-х частях] / В. Аскоченский. – Ч. 2. – К. : Университетская тип-я, 1856. – 566 с.
9. Шеремет Л. П. Роль і місце музики у становленні і розвитку особистості / Л. П. Шеремет. – Суми : ВВП «Мрія – 1» ЛТД, 1995. – 160 с.

Беличенко В.П.

Каневский колледж культуры и искусств
Уманского государственного педагогического университета
имени Павла Тычины

НАРОДНОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ ТВОРЧЕСТВО XVIII ВЕКА КАК НЕИЩЕРПАЕМЫЙ ИСТОЧНИК В СОЗДАНИИ ЛУЧШИХ ОБРАЗЦОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПЕСЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

Состояние и развитие современного отечественного хорового искусства в значительной мере обусловлено вокально-песенными традициями и обычаями украинского народа, сложившимися на протяжении предыдущих столетий. Национальный фольклор всегда был народной музыкальной сокровищницей и питал украинскую любительскую и профессиональную музыку. Музыкальное песенное наследие украинцев выделяется многогранностью и ярко выраженным национальным колоритом. Ему присуща живая и непосредственная связь с ментальностью нации, её тягой к уникальной песенности. В лучших образцах церковной монодии, духовных и светских хоровых партесных концертах и симфониях мы наглядно наблюдаем элементы украинской народной песни и бытовые разножанровые танцевальные мелодии.

Ключевые слова: украинская народная песня, национальный фольклор, народные традиции и обычаи, вокально-хоровая музыка, музыкальное песенное наследие.

Bilichenko V.P.

Kaniv College of Culture and Arts,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

FOLK MUSICAL CREATION OF THE 18TH CENTURY AS AN INEXHAUSTIBLE SOURCE OF FORMATION OF THE BEST EXAMPLES OF THE NATIONAL SINGING CULTURE

Summary

The state and development of modern national choir singing art is mostly conditioned by the vocal and singing traditions and customs of the Ukrainian people which were formed during the preceding centuries. National folklore has always been the part of the national musical depository and it gave life to Ukrainian amateur and professional music. Musical singing heritage of the Ukrainians is distinguished by the multifaceted national colouring. It is also characterized by the lively and immediate connection with the way of thinking of the Ukrainian nation and with its strongly drawn towards singing art. In the best examples of the church one-voiced singing, spiritual and refined polyphonic choir singing concerts and symphonies one can vividly observe elements of Ukrainian folk songs and domestic, multi-genre dancing melodies.

Keywords: Ukrainian folk song, national folklore, folk traditions and customs, vocal and choir music, musical singing heritage.